

7. Історія української культури: У п'яти томах. Т. 3. Українська культура другої половини XVII - XVIII століть / Б.Є. Патон (голов.ред.), В.А. Смолій (ред.) - К.:Наук. думка, 2003.- 1246 с.
8. Історія української культури: У п'яти томах. Т. 5. (в 4 кн.): книга 4 , / В.А. Смолій (ред.) - К.: Наукова думка, 2013. - 944 с.,
9. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія.- К.: Либідь, 1994. -382.
10. Курочкин А.В. Растительная символика календарной обрядности украинцев. // Обряды и обрядовый фольклор. - М., 1982. -144с.
11. Скрипник Г. А. Народні знання. Народні вірування, демонологія, космогонія. // Українська минувшина. - К., 1993.- С. 205-226
12. Толочко О. П. До питання про сакральні чинники становлення князівської влади на Русі у 9-10 ст. // Археологія, 1990. - №1. - С. 51-63.
13. Топоров В. Н. Яйцо мировое // Мифы народов мира. Энциклопедия. - М.: Сов. Энциклопедия, 1982. - Т.2. - С. 681.
14. Україна в етнокультурному вимірі століть. До 175- річчя з дня народження видатного українського етнографа Павла Чубинського. Зб наук. праць. Відповід. Редактор П.М.Чернега. - К., Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2014. - 405.с.
15. Чубинский П.П. Календарь народных обычаев и обрядов [1872] - К.: Музична Україна, 1993. - 78 с.
16. Чубинський П. Мудрість віків. [В 2-х т.] - К.: Мистецтво, 1995.- Кн.1 - 221с. Кн.2 – 212 с.

УДК: 008(477.85)

Людмила Сорочук

Символіка Різдва: українська самобутність та світова практика

У дослідженні аналізується специфіка Різдва в українській та європейській практиці. Увага приділяється своєрідності символіки різдвяно-новорічного святкування та традиції колядування.

Ключові слова: *українська та світова традиція, етнокультура, Різдво символ, колядка.*

In article analyzed specificity holding Christmas in Ukrainian and European traditions. Attention is paid to the symbolism of the Christmas holidays, peculiarity celebrating the New Year and tradition of caroling

Key words: *Ukrainian and European tradition, ethnic culture, Christmas, symbol, carol*

Етнокультура для українців й інших багатьох європейських народів завжди відігравала вирішальну роль у збереженні мови, духовності, національної ідентичності й надавала перспективи існування як нації в світовому культурному просторі. Відтак, фольклорно-етнографічні традиції є своєрідною візитною карткою окремого народу чи нації.

Задля успішної розбудови Української держави особлива роль належить збереженню національних традицій, народної культури, історичної пам'яті, які, в свою чергу, є показником ментальності українців.

Мета дослідження – розкрити особливості й значущість символіки Різдва, втілення у різдвяно-новорічному фольклорно-обрядовому комплексі сучасних

практик як в українській, так і у світовій етнокulturі. Зрозумілим є те, що сучасний стан досліджень в царині етнокulturи характеризується поглибленим вивченням давніх пластів фольклору, класичних і новітніх форм художнього відображення дійсності, увагою до народної минувшини й архаїчної обрядовості наших предків.

Упродовж тривалого часу українці творили свою традиційну культуру. Розмаїття фольклорних творів, досконала, відшліфована віками поетика й обрядодії засвідчують глибоке художнє пізнання народом самого себе й світу загалом. Український фольклор, народні традиції як визначальні складові традиційної народної культури, носії мови й світогляду є важливим чинником формування національної самосвідомості й формування духовного світу людини, її морально-естетичного та культурного розвитку.

Визначний внесок в українську фольклористику зробили Михайло Максимович, Олександр Потебня, Михайло Драгоманов, Микола Костомаров, Павло Чубинський, Микола Лисенко, Микола Сумцов, Іван Франко, Михайло Павлик, Борис Грінченко, Дмитро Яворницький, Володимир Гнатюк, Михайло та Катерина Грушевські, Климентій Квітка, Філарет Колесса та ін. Вчені працювали в різних напрямках дослідження народної культури але основним, пріоритетним залишався той напрям, де був зв'язок обряду з господарським і соціальним життям народу. На цьому наголошувалося, зокрема, в дослідженнях Е.Тейлора, В. Проппа, Б. Рибаківа, В. Соколова, С. Токарева та ін.

Архаїчні уявлення, релігійні культи та давня міфологія зумовили ритуальну поведінку наших пращурів, пов'язаних з життям, побутом та різними видами землеробської праці. Спочатку це були своєрідні обрядові пісні – замовляння, що мали сакральнo-магічне значення і супроводжувались ритмічними рухами, імітацією явищ природи, певних видів праці. Такі ритуалізовані тексти лягли в основу календарно-обрядової поезії.

Зміст календарно-обрядової поезії висвітлюється сповна тоді, коли враховується її міфологічна основа й образно-символічне наповнення. Календарна обрядовість об'єднується навколо чотирьох найбільших свят – Новий рік – Коляда, Великдень, Купайло та Спас. Особливу увагу дослідників фольклору та етнографії привертає багатство обрядів та символів в колядках, щедрівках та величальних новорічних піснях-вітаннях.

Відомо, що до зимового циклу календарних пісень належать колядки та щедрівки. Це – новорічні вітання, побажання успіхів та щедрих врожаїв у новому році, величання господарів, його родини, прославлення праці землероба.

Різдвяно-новорічний комплекс обрядовій тісно переплітається з пісенним різноманіттям, а саме – колядками, щедрівками та віншівками. Упродовж тисячоліть ці фольклорні тексти були чи не єдиним засобом узагальнення життєвого досвіду, буття наших пращурів, їхнього світосприйняття та втілення народної мудрості. З цього приводу С. Килимник говорив: « Ці давні пісні-містерії, ігри та звичаї збереглися в душі кожного українця; не затратились вони на тому довгому, безконечному тернистому шляху нашої нації, бо вони інтуїтивно, несвідомо, нам незрозуміло є тією святою і безконечною ниткою вічності, що

пов'язує душі наші сьогодні з душами наших далеких пращурів, які створили цю культуру. Ось чому не затратилось усе це» [3, с. 177].

Навколишній світ, людські переживання й почуття в народній словесності відображаються словесно-хореографічними формами (пісня і обряд), тобто поєднання вербального й невербального вираження світогляду наших пращурів. Український дослідник, історик та державний діяч М. Грушевський зазначав, що в кожного народу перед його писемною традицією лежить довгий ряд безписемної творчості, який сягає пракультурних глибин [2].

Отже, фольклорно-обрядова традиція розгортається і передається через тексти, образи й символи, які зумовлюють характер функціонування, спосіб моделювання навколишнього світу, створюючи можливість з'ясувати, як сприймали світ наші предки, як формувалось міфологічне мислення. Інтерес різних наукових досліджень до календарно-обрядової поезії зумовлюється тим, що в ній збереглися прадавні основи міфологічного мислення праукраїнців. В. Гнатюк, характеризуючи поширені теорії про народну творчість, пов'язану із найдавнішими віруваннями, говорив, що жодна з них не може бути універсальна, бо не можна постановити всіх творів усної словесності пояснити одним способом [1, с. 133].

Образи й символи в українському фольклорі, утворюючи образно-символічну систему, відображають архетипи, на основі яких розкривається прадавній (міфологічний) світогляд наших предків. Образ Світового дерева мав неабияке значення в українській міфологічній системі, він виявляється на основі міфологічних, зокрема, космогонічних уявлень, зафіксованих у словесних текстах, особливо в колядках.

У багатьох фольклорних текстах образ Світового дерева уособлює універсальну концепцію світобудови, просторової орієнтації, що відбивається в різних його формах (небесне дерево, дерево пізнання, дерево життя, дерево роду), а також у образах-символах (вісь світу, світовий стовп, світова гора, яйце, райське дерево, весільне деревце, дідух (зв'язаний й прикрашений у пучок або сніп колосся жита чи пшениці)). У давнину господарі під час проведення різдвяних свят, за звичаєм, ставили «дідуха» на покуті, який не тільки був прикрасою домівки, а й уособлював єднання й шанування Роду. На думку багатьох дослідників Род уособлював і нащадків одного предка, тобто був пов'язаний з усім родом. Він єднав померлих предків, живих нащадків і майбутні покоління [6, с. 9]. У текстах багатьох колядок оспівується та пошановується цілий рід:

*Да бувай здоров і віку довгого, сам собою,
І з своєю жоною, з усім родом*[5,8].

Господарі за звичаєм ставили «Дідуха» на покуті, який був не тільки прикрасою домівки, а й символізував свято Коляди, шанування роду.

Безперечно, в українській традиції пошанування роду збереглося ще з давніх часів, коли архетип Роду був невіддільним від архетипу Світового дерева. Із плином часу, зі зміною культурних традицій Бог родючості став покровителем родини. Тому родова, родинна тематика звучить у багатьох родинно-обрядових піснях, колядках, казках, прислів'ях, приказках, та драматичних дійствах «Водіння кози». Найчіткіше вимальовується образ Світового дерева, тобто створення світу у

давніх колядках, які спочатку були магічними піснями-звертаннями, закликаннями до божеств:

*Колись то було з початку світу;
Втоди не було неба ні землі,
Серед моря та два дубочки.
Сіли, впали та два голубойці,
Два голубочці на два дубочки,
Почали собі раду радити,
Як ми маємо світ основати? [4,с. 74]*

Пізніше такі колядки перетворилися на різдвяні пісенні твори з величальними, героїчними, шлюбними та християнськими мотивами.

Образ Світового дерева («свiate деревце») в обрядодіях календарного циклу уособлював прагнення людей сприяти урожайності та родючості. У багатьох колядках Світове дерево наближається до господарського двору, і як райське дерево, дерево життя безпосередньо репрезентує родину господаря. Видатний український історик М. Грушевський у одному із досліджень зазначив: «Ми можемо собі тепер уявити, як се предвічне дерево, від котрого веде свій початок земля, небо і всі світила, і всі головні пожитки людські, запливло кінець кінцем на нинішній двір господаря, тримаючи на собі й леліючи його родину» [2,236].

У багатьох слов'янських культурах образ Світового дерева, Дерева життя або Першодерева світу слов'яни уособлювали з вирієм (ирій-сад, світле небесне царство). У східнослов'янській міфології вирій – це давня назва раю де росте Світове дерево. Згідно з давніми віруваннями, на «прадубі» росли плоди безсмертя. Сюди ж зліталися птахи на зиму. Найчастіше у фольклорі багатьох європейських народів так само як і в українській народній творчості світовим деревом виступають: дуб, явір, верба, липа, калина, вишня, яблуна, сосна. Розташовується Світове дерево у казках зазвичай на горі, посеред моря, в чистім полі неподалік дороги, в пана-господаря на його дворі.

Перед Різдвом є звичай (який прийшов до нас із Західної Європи) встановлювати в домівці й прикрашати ялинку. Вічнозелене деревце символізує вічне життя, а прикраси на ньому – ті дари, які мусить отримати людина в Новому році. Існує думка, що різдвяна ялинка – це образ священного древа, а зоря, якою прикрашена верхівка, є символом неба або сонця.

Європейські звичаї різдвяно-новорічних свят надзвичайно різноманітні. Цікавим є те, що спільним як для українців, так і для багатьох європейських народів залишається традиція – співання різдвяних пісень. У багатьох народів навіть слово на означення цього пісенного жанру те саме – *коляди, коледі, коленди*. Сьогодні важко повірити, та традиція колядування зароджувалася ще задовго до того, як Європа стала християнською. У Стародавньому Римі в перші дні нового року сусіди та родичі, відвідуючи один одного, обмінювалися подарунками й співали величальні пісні – календи.

Європейські звичаї колядування закорінені в римських величальних новорічних гімнах. Це коріння сягає тих далеких часів, коли Європа ще не була християнською. Сучасні колядки генетично пов'язані з древніми язичницькими

обрядами, присвяченими зимовому сонцестоянню.

У сиву давнину європейські народи молитвами, величальними піснями та урочистими бенкетами зустрічали час, коли дні починають довшати, а ночі коротшати. Цікаво, що саме у цей період року стародавні римляни кололи кабанця, так, як це століттями опісля було прийнято в Україні. Щодо значення самого слова коляда, то воно походить від латинської назви перших днів місяця – *calendae*.

Упродовж сторіч християнізації Європи на поганські новорічні звичаї нашарувалися євангельські історії про народження Христа, тож древні календи стали християнськими колядами.

Утім, дотепер у різдвяних величальних піснях європейських народів можна натрапити на сліди язичницьких культів. Скажімо, один із символів християнського Різдва – новорічна ялинка – колись була священним деревом народів Північної Європи. У сучасній Німеччині урочиста колядка про ялинку «*O Tannenbaum*» – одна з найпопулярніших.

Древні дохристиянські ритуали можна розпізнати й у сучасній святвечірній традиції, що збереглася в Норвегії. Зібравшись біля святкового столу, норвезькі сім'ї беруться за руки й хороводом ідуть навколо ялинки, співаючи при цьому колядок. Цікаво, що у норвежців зберігся древній звичай, дещо схожий на український – вшанування снопа збіжжя. На Різдво норвежці вивішують у садах снопики вівса. Колись це була жертва для грізного норманського бога Одина, а сьогодні – нагадування про соломку, на якій народився Христос, а також пожива для зголоднілих пташок. В одній із норвезьких різдвяних пісень мовиться: «На солomé лежить і відпочиває Небо».

Схожі до українських різдвяні традиції можна побачити навіть у далекій Португалії. Там, як і в Україні, при святвечірньому столі згадують про померлих родичів, для них залишають одне місце зі столовими приборами. Саме Португалія – батьківщина однієї з найпопулярніших у світі колядок *Adeste Fideles* («Прибудьте всі вірні»). Вона виникла у 13-му сторіччі і, за однією з гіпотез, текст різдвяного гімну написав король Португалії. Ця пісня була і залишається в репертуарі багатьох відомих виконавців, її, зокрема, співали Франк Сінатра, Елвіс Преслі, Лучано Паваротті, а сьогодні виконують Андреа Боччелі, група «Іль діво», Енія.

Утім, чи не найбагатша колядкова традиція – у слов'янських народів, зокрема, у поляків та українців. Чимало польських та українських колядок мають схожі слова та ідентичну мелодію. Два народи століттями жили поряд, тож звичаї сусідів схожі. Наприклад, одна з найпопулярніших польських коляд *Dzisiaj w Betlejem* («Сьогодні у Вифлеємі») нагадує українську «Во Вифлеємі нині новина».

У багатьох народів Європи дні різдвяних торжеств співпадали з дванадцятиденним циклом язичницьких святкувань, присвячених зимовому сонцестоянню, знаменувало початок нового життя й оновлення природи (сатурналій у романських народів, зимові святки — у росіян, коляда — в українців і т.д.). Тому в різних країнах свято Різдва вбирав у себе багато обрядів і звичаїв цих святкувань. До них відносяться колядки — костюмовані ходи із зіркою і співами, вечірня трапеза в святвечір, що складається з 12 пісних страв.

Дуже цікавим є святкування Різдва у Сербії і Чорногорії. Різдвяний святвечір,

6 січня, серби називають «Баднідан». Серед релігійних свят він займає почесне друге місце після Великодня, а ось серед сімейних свят Різдво для сербів на першому місці. Різдво Христове в Чорногорії (так званий Божич) – свято батьків і дітей.

Члени сім'ї, що залишилися в домі на світанку розпалюють вогонь і починають смажити на рожні спеціально відгодоване до Різдва поросся — «печеницю», жінки готують різдвяний пиріг й інші страви.

В ніч перед Різдвом вечеря повинна бути пісною. На світанку дзвонять дзвони в церквах, люди надягають святковий одяг і йдуть до церкви на Різдвяну літургію. Після служби в будинок береться просфора. Усі вітають один одного словами: «Христос народився!», А у відповідь чують: «Воістину народився!» Це вітання дотримується аж до свята Богоявлення (19 січня).

Всі члени сім'ї в очікуванні різдвяного обіду пригощаються гарячою ракією та сухими фруктами. Потім господар виносить на стіл печеницю. Печеницю повинна принести в будинок здоров'я і благополуччя. Зі страв до столу подаються квашена капуста, тушкована капуста з копченим свинячим м'ясом, пиріг з каймаком, «пребранац» — варена квасоля з рослинним маслом і цибулею і т. д. Кульмінація святкування Різдва — заломлення «погачу» — домашнього різдвяного плоского пирога з прісного тіста. Господиня вранці замішує тісто для пирога і кладе в нього золоту або срібну монетку. Кожен отримує по шматку пирога, і той, у чиєму шматку виявилася монета, буде, як вважається, щасливий цілий рік.

Грецьке Різдво (Крістоугенна) також ввібрало в себе багато народних вірувань. У переддень Різдва поширені колядки. Діти йдуть від будинку до будинку і співають пісні, що сповіщають прихід Спасителя.

Різдво в Греції відзначається в колі сім'ї, головна частина свята — багатий стіл. За православною традицією перед святом Різдва передує піст тривалістю декілька тижнів.

Як зазначалося вище, архаїчні уявлення, релігійні культури та давня міфологія зумовили ритуальну поведінку наших далеких пращурів, яка відображає умови життя та побуту й наповнена різною символікою.

Підсумовуючи вище сказане можна зазначити, що проходячи шлях трансформації упродовж століть, багато кращих зразків народної творчості збереглися й набули високої художньо-естетичної цінності, а багатство й різноманітність фольклорних текстів, поєднуючись із обрядами, стали традицією та самою суттю культурного надбання і українців й багатьох народів християнського світу, залишаючись разом із тим важливим засобом задоволення культурних потреб. Отже, протягом століть українська нація творила свою неповторну фольклорно-етнографічну традицію, яка є вагомим складовою української етнокультури й одночасно цінним надбанням європейської цивілізації.

Джерела та література

1. Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. – К., 1966, – 246 с.
2. Грушевський М. Історія української літератури. В 6 Т. 9 кн. – К., 1993, Т. I. – 390 с.
3. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. У 2-х кн. – К.,

1994. – кн. I. – 392 с.

4. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. – К., 1992. – 87 с.
5. Сумцов М. Научное изучение колядок и щедривок // Киевская старина. – К., 1886.– № 2. – 330 с.
6. Ткач М. Дерево роду. – К., 1995. – 112 с.